

KOMPETENSIYALARNI SHAKLLANTIRISHDA QADRIYATLAR TA'LIMINING O'RNI

Fazilat B.Ergasheva

O'qituvchi,

*Shahrisabz tumani 72-umumiy o'rta ta'lim maktabi, Qashqadaryo,
O'zbekiston.*

E-mail: fazilatergasheva1986@gmail.com, ORCID: 0009-0008-4096-1435

Tel: (91) 947 07 86

Annotatsiya. Ushbu tezisdagi kompetensiyalarni shakllantirishda qadriyatlar ta'limining nazariy va amaliy o'rni ko'rib chiqiladi. Zamonaviy kompetentlikka asoslangan ta'lim paradigmasida bilim va ko'nikmalar yetarli bo'lmay, shaxsning qadriyatli-motivatsion tizimi ham hal qiluvchi omil ekanligini asoslab, tezis qadriyatlar ta'limi bilan kompetensiya shakllantirish o'rtasidagi bog'liqlikni Schwartz qadriyatlar nazariyasi, Xutorskoy kompetensiya modeli va O'zbekiston milliy ta'lim tajribasi nuqtayi nazaridan tahlil qiladi. Natijada ikkita paradigmani birlashtiruvchi "Qadriyatga asoslangan kompetensiya" (QAK) modeli taklif etiladi.

Kalit so'zlar: qadriyatlar ta'limi, kompetensiya, kompetentlik, shaxs kamoloti, axloqiy tarbiya, qadriyatga asoslangan ta'lim, milliy qadriyatlar.

Аннотация. В данном тезисе рассматривается теоретическая и практическая роль ценностного образования в формировании компетенций. Обосновывается, что в современной компетентностно-ориентированной парадигме образования знаний и навыков недостаточно - ценностно-мотивационная система личности является решающим

фактором. Предлагается модель «Компетенция, основанная на ценностях» (КОЦ), объединяющая обе парадигмы.

Ключевые слова: ценностное образование, компетенция, компетентность, личностное развитие, нравственное воспитание, национальные ценности.

Abstract. This paper examines the theoretical and practical role of values education in the formation of competencies. It argues that within the competency-based education paradigm, knowledge and skills alone are insufficient - the individual's value-motivational system is a decisive factor. A "Values-Based Competency" (VBC) model is proposed, integrating both paradigms.

Keywords: values education, competence, competency, personal development, moral upbringing, national values, Uzbekistan.

KIRISH

Zamonaviy ta'lim fani oldida turgan eng keskin paradoks shundan iboratki: o'quvchi ko'p bilishi, ko'p uddalay olishi, lekin nima uchun va kim uchun shunday qilayotganini bilmasligi mumkin. Kompetentlikka asoslangan ta'lim (KAT) paradigmasi bilim, ko'nikma va malakalarni shakllantirish bo'yicha ulkan metodologik salmoq to'plagan bo'lsa-da, shaxsning qadriyatli-motivatsion tizimini - ya'ni nima to'g'ri, nima muhim, nima uchun harakat qilish kerak degan savollarni - ko'pincha ikkinchi planga surib kelgan (Biesta, 2009; Halstead & Taylor, 2000).

Bu holat O'zbekiston ta'lim islohoti uchun ham dolzarb. 2022-yil 11-apreldagi PF-60-son "Ta'lim va fanni 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasi" kompetensiyalarni egallagan, ammo milliy va umuminsoniy qadriyatlarga sodiq shaxsni shakllantirish maqsadini qo'yadi. Biroq amaliyotda qadriyatlar ta'limi va kompetensiya shakllantirish ko'pincha parallel, bir-biridan mustaqil jarayonlar

sifatida amalga oshiriladi (Yusupova, 2020; Toshmatov & Nazarov, 2021). Bu ikki paradigmaning kontseptual va metodologik integratsiyasi mazkur tezisning ilmiy muammosini tashkil etadi.

Tadqiqotning maqsadi: kompetensiyalarni shakllantirishda qadriyatlar ta'limining o'rnini nazariy asoslash va ikkala paradigmani birlashtiruvchi pedagogik model taklif etish.

ASOSIY QISM

Qadriyatlar ta'limi (values education) - ta'limning shaxsda ijtimoiy jihatdan ma'qullangan, axloqiy jihatdan asoslangan va ichki motivatsion jihatdan o'zlashtirgan qadriyatlar tizimini shakllantirish vazifasini ko'zda tutuvchi yo'nalishi (Halstead & Taylor, 2000). Bu yo'nalish faqat axloq qoidalarini o'rgatishdan farq qiladi: maqsad o'quvchining bilishi kerak bo'lgan normalar ro'yxatini yodlatish emas, balki qadriyatlarni tanqidiy anglash, ichki qabul qilish va kundalik xatti-harakatda ko'rsatish qobiliyatini rivojlantirishdir. Schwartz (1992) qadriyatlar nazariyasiga ko'ra, barcha insoniy qadriyatlar ikki asosiy o'q - "o'zgarish va barqarorlik" hamda "inson manfaati va jamiyat manfaati" - atrofida joylashgan 10 ta universal motivatsion tip sifatida tartiblanadi. Pedagogik nuqtayi nazardan muhimi shuki, qadriyatlar bir-birini cheklab turadi: masalan, "universalizm" (barcha uchun adolat) va "kuch" (boshqaruv, nazorat) o'rtasida tarang munosabat mavjud. Shu sababli qadriyatlar ta'limi o'quvchida sezgirlik, tanlash ongliligi va qarama-qarshi qadriyatlar o'rtasida muvozanat topa bilish malakasini rivojlantirishi lozim.

O'zbek pedagogikasida qadriyatlar ta'limi ikki asosiy qatlamni o'z ichiga oladi: (1) milliy-ma'naviy qadriyatlar - vatanparvarlik, oilaviy birdamlik, mehnatsevarlik, ilmga intilish, kattalarni hurmat qilish; (2) umuminsoniy qadriyatlar - adolat, halollik, mehr-shafqat, ekologik javobgarlik. Ushbu ikki qatlam bir-biriga zid emas, balki o'zaro to'ldiruvchi xususiyatga ega (Abdullayeva, 2019; Mirzayev, 2022). Biroq darsliklar va dars rejalarida ular

ko'pincha alohida o'rganiladi va kompetensiya ta'riflariga uzviy bog'lanmaydi - bu metodologik bo'shliqning asosiy manbai.

Kompetensiya (competence) - bilim, ko'nikma va munosabatlarning integratsiyalashgan tizimi bo'lib, muayyan kontekstda muammoni samarali hal etish imkonini beradi (EQF, 2008). Ushbu ta'rifning "munosabat" komponenti ayniqsa muhim: munosabat, o'z navbatida, qadriyat tizimi bilan bevosita bog'liq. Insonning biror masalaga nisbatan tutgan pozitsiyasi uning qadriyatlariga tayanadi. Weinert (2001) kompetensiya shakllanishida motivatsion-iroda komponentini alohida ajratib ko'rsatadi: bilim va ko'nikmaga ega bo'lish o'z-o'zicha kompetentlikni anglatmaydi - inson ularni qo'llashga ichki istak (motivation), chidamlilik (persistence) va mas'uliyat (responsibility) hissisiz safarbar eta olmaydi. Aynan shu uch sifat - istak, chidamlilik, mas'uliyat - qadriyatlar tizimining bevosita natijasidir. Bu bog'liqlikni quyidagi misolda ko'rish mumkin: matematik kompetensiya - muammoni hal qilish, mantiqiy fikrlash - bilim va ko'nikmani talab qiladi. Lekin o'quvchi ushbu kompetensiyani faqat shu bilimlarni "foydali" va "qiziqarli" deb qadrlaganida, qiyinchiliklarga chidab ish olib borganida va natijasi kimgadir foydali bo'lishini his qilganida to'liq namoyon qila oladi. Demak, kompetensiyani shakllantirish jarayoni bir vaqtning o'zida qadriyatlarni shakllantirishni ham taqozo etadi. Yuqoridagi tahlil asosida mazkur tezis "Qadriyatga asoslangan kompetensiya" (QAK) modelini taklif etadi. Model uch qatlamdan iborat:

I qatlam - Kognitiv-instrumental asos.

Bu qatlamda bilim va protsessual ko'nikmalar - an'anaviy kompetensiya shakllantirishning asosiy maydoni - joylashadi. Darslik mazmuni, tushuntirish, mashq qilish, sinovdan o'tkazish ana shu qatlamga tegishli. Biroq model bu qatlamni yetarli emas, balki zaruriy shart sifatida ko'radi.

II qatlam - Qadriyatli-motivatsion ko'prik.

Bu qatlam I va III qatlamlar o'rtasidagi bog'liqlikni ta'minlaydi. O'quvchi o'rganayotgan bilim va ko'nikmalarni nima uchun egallayotgani, ular uning hayotiga, atrofida qilargalarga va jamiyatga qanday ta'sir qilishi haqida chuqur refleksiya qilishi talab etiladi. Pedagogik vositalar: muhokama, kejs-stadi, loyiha asosida o'qitish, adabiy va tarixiy obrazlar orqali qadriyat namunalarini tahlil qilish. Bu qatlamdagi ishlar sinf xonasida Sokrat dialogi usulida yoki Navoiy asarlaridagi personajlar misolida ham tashkil etilishi mumkin.

III qatlam - Kompetentlik ifodalanishi.

Bu qatlamda kompetensiya to'liq namoyon bo'ladi: o'quvchi bilim va ko'nikmalarini o'z qadriyatlari bilan muvofiqlashtirilgan holda, mas'uliyatli, ijodiy va moslashuvchan tarzda qo'llaydi. Bu qatlamdagi natija faqat test yoki baholash bilan o'lchanmaydi - u o'quvchining real hayotdagi xatti-harakatida, boshqalar bilan munosabatida va qabul qiladigan qarorlarida ko'rinadi.

QAK modeli Xutorskoy (2003) tomonidan taklif etilgan kompetensiyalar taksonomiyasi - kalit, umumfan va fanlar bo'yicha kompetensiyalar - bilan to'liq mos keladi va uni qadriyatli o'lcham bilan boyitadi. Shuningdek, model Epstein (2011) maktab-oila-jamiyat hamkorlik tizimiga uzviy bog'lanadi: qadriyatlar ta'limi faqat sinf xonasida emas, oilada va mahalliy jamiyatda ham davom etishi kerak.

QAK modelini amaliyotga tatbiq etishning bir necha konkret yo'li mavjud:

- Qadriyat-aks ettiruvchi muammolar (value-laden problems): har bir fandagi kompetensiya mashqiga axloqiy, ijtimoiy yoki ekologik o'lcham qo'shiladi. Masalan, matematika darsida faqat hisob emas, "bu resursni kim uchun teng taqsimlash adolatli?" savoli ham muhokama qilinadi.
- Milliy meros orqali qadriyat modellash: Navoiy, Beruniy, Ibn Sino kabi mutafakkirlarning hayoti va asarlari orqali ilm, adolat, mehnatsevarlik

qadriyatlari jonli namuna sifatida taqdim etiladi - bu O'zbek kontekstida ayniqsa kuchli pedagogik resurs.

- Refleksiya daftari va portfolio: o'quvchi har hafta "Bu haftada qanday qaror qabul qildim va nima sababli?" savoliga yozma javob beradi. Bu metakognitiv ko'nikma va qadriyatli o'z-o'zini baholash qobiliyatini bir vaqtda rivojlantiradi.
- Xizmat orqali o'qitish (service learning): o'quvchilar kompetensiyalarini real ijtimoiy muammo - mahalla, ekologiya, kichik biznesga yordam - hal etishda qo'llaydilar. Bu qadriyat va kompetensiyaning amaliy sintezi uchun eng samarali format hisoblanadi (Eyler & Giles, 1999).

XULOSA VA TAVSIYALAR

Kompetensiyalarni shakllantirishda qadriyatlar ta'limi ikkilamchi yoki qo'shimcha element emas - u kompetentlikning motivatsion va ma'naviy yadrosini tashkil etadi. Bilim va ko'nikmalar tashqi stimul siqimida namoyon bo'lavermaydi; ular faqat o'quvchining ichki qadriyatli-motivatsion tizimi bilan muvofiqlashganida chidamli, o'tkazuvchan va mas'uliyatli kompetentlikka aylanadi. Taklif etilgan QAK modeli ushbu integratsiyaning pedagogik mexanizmini ko'rsatadi va O'zbekiston umumiy o'rta ta'limi uchun quyidagi amaliy yo'nalishlarni belgilaydi:

- Davlat ta'lim standartlarida kompetensiyalar ta'rifiga qadriyatli-motivatsion komponentni rasmiy qo'shish;
- O'qituvchi tayyorlash dasturlarida qadriyatlar ta'limi metodikasini alohida modul sifatida kiritish;
- Darslik va o'quv materiallarini qadriyat-aks ettiruvchi muammolar bilan boyitish;
- Milliy meros - Navoiy, Beruniy, amir Temur davri pedagogik g'oyalari - ni kompetensiya shakllantirish jarayoniga organik ravishda integratsiya qilish.

Kelajak tadqiqotlar uchun istiqbolli yo'nalish: QAK modelining samaradorligini empirik sinab ko'rish - eksperimental guruhlar bilan qiyosiy tadqiqot o'tkazish va uzoq muddatli ta'sirini o'lchash.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Abdullayeva, G. (2019). O'smirlarda axloqiy qadriyatlarni aniqlash metodikasi: adaptatsiya va validatsiya. *O'zbekiston pedagogika fanlari jurnali*, 3(2), 45–58.
2. Biesta, G. (2009). Good education in an age of measurement: On the need to reconnect with the question of purpose in education. *Educational Assessment, Evaluation and Accountability*, 21(1), 33–46. <https://doi.org/10.1007/s11092-008-9064-9>
3. Epstein, J. L. (2011). *School, family, and community partnerships: Preparing educators and improving schools* (2nd ed.). Westview Press.
4. European Parliament and the Council of the European Union. (2008). Recommendation on the establishment of the European Qualifications Framework for lifelong learning. *Official Journal of the European Union*, C 111, 1–7.
5. Eyler, J., & Giles, D. E. (1999). *Where's the learning in service-learning?* Jossey-Bass.
6. Halstead, J. M., & Taylor, M. J. (2000). Learning and teaching about values: A review of recent research. *Cambridge Journal of Education*, 30(2), 169–202. <https://doi.org/10.1080/713657146>
7. Khutorskoy, A. V. (2003). Klyuchevye kompetentsii kak komponent lichnostno-orientirovannoy paradigmy obrazovaniya. *Narodnoe obrazovanie*, 2, 58–64.